

حفاظت و نگهداری کتب در قفسه‌ها

فرازه یا غش گیر

حسینعلی جعفریان

و اصولی کتاب در قفسه‌ها، از مواردی است که هر کتابدار یا استفاده‌کننده‌ای باید با اصول اولیه آن آشنا باشد تا آسیب کمتری به آن وارد گردد. البته باید اذعان داشت که نوع قفسه‌ها و محل نگهداری آن و عوامل مختلف دیگری، وجود دارند که در سالم ماندن کتاب موثر بوده و برای کتابدار امکاناتی از قبیل نگهداری صحیح، دست‌یابی سریع و ... را فراهم می‌نمایند.

اصولاً قفسه‌های نگهداری کتاب و مواد آرشیوی در کتابخانه‌ها و مراکز آرشیوی باید طوری ساخته و طراحی شوند که از اصول و استانداردهای مناسبی برخوردار باشند. هرچند این اصول و استانداردها را می‌توان در شرایط مختلف تعریف نمود و با ارائه شیوه‌های مناسب و بکارگیری خلاقیت در ساخت، بهترین نوع آن را در زمینه‌های گوناگون طراحی کرد.

با نگاهی به نحوه قرارگیری کتب در قفسه‌ها (از کتابخانه‌های کوچک شخصی گرفته تا کتابخانه‌های بزرگ و تخصصی)، مشاهده خواهیم کرد که در بسیاری از موارد شیوه نگهداری از کتب غلط و نامناسب است.

در کتابخانه‌های بزرگ نحوه قرارگیری و چین کتب گاه‌ب‌گاه براساس موضوعات و مواردی از این قبیل دسته‌بندی می‌کنند و کتب را تحت هر شرایط فیزیکی در کنار هم قرار می‌دهند. (البته بسیاری از مخازن کتابخانه‌ها که حتی بر اساس شیوه‌های نوین کتابداری نیز دسته‌بندی نشده‌اند. ذکر این نکته لازم است که نحوه نگهداری و حفاظت از اشکال گوناگون منابع اطلاعاتی اعم از نسخه‌های خطی، چاپ سنگی و سربی، دارای استانداردهای خاص خویش است.

هنری و ارزشمند به حساب می‌آید و بعضی مواقع دربرگیرنده مطلب علمی و ارزشمندی است و یا ممکن است حتی تک نسخه یک اثر باشد، و شاید از نظر نوع ساخت کاغذ و یا خط، حائز اهمیت باشد و از دیدگاه هنری، اثر دارای ارزش بالایی باشد. به هر حال امروزه حفاظت و نگهداری از این منابع از جمله مواردی است که باید در کتابخانه‌ها مورد توجه قرار گیرد. منابع کتابخانه‌ای را نیز به بخش‌های مختلف می‌توان دسته‌بندی نمود که هر کدام ارزش و اهمیت خود را داراست. موضوعی که این نوشتار به آن می‌پردازد، شامل منابعی است که به طور روزمره استفاده می‌شود که در اثر استفاده زیاد از این گونه منابع، دچار آسیب می‌گردند. در این میان کتابها و مجلاتی که جلد‌های معمولی و آسیب‌پذیر دارند بیشتر دچار صدمه می‌شوند.

یکی از عمده‌ترین عواملی که باعث آسیب دیدن اکثر جزوه‌ها و کتب می‌شود، شیوه غیر اصولی نگهداری و همچنین استفاده نادرست از آن است. و این در حالی است که آسیب‌های وارده به این گونه منابع را با تمهیدات و اصولی می‌توان به حداقل رساند. پرداختن به این موضوع از نظر نگارنده از آنجا شروع شد که بعضاً کتب و مجلات مختلفی که برای مرمت و صحافی به بخش مرمت کتابخانه مجلس ارسال می‌شوند بر اثر نگهداری و استفاده نادرست از ناحیه عطف و لبه‌های دور جلد دچار آسیب دیدگی گردیده‌اند که در بیشتر مواقع باعث جدائی جلد از خود کتاب گردیده است. (لازم به ذکر است که بیشتر کتبی که امروزه توسط ناشرین چاپ و نشر می‌شوند، کمتر توجهی به مستحکم سازی در جلد کتاب‌ها می‌شود). نگهداری صحیح

آثار بجای مانده از گذشتگان، هنرمندان و پدیدآورندگانی که در خلق آثار نقش داشته‌اند، برای نسل‌های بعدی گویای سیر تحول اندیشه در یک اجتماع می‌باشد استفاده از روش‌ها و فنونی که در خلق جنبه‌های گوناگون این آثار از ابعاد کمی و کیفی مورد استفاده قرار گرفته و در حال حاضر نیز ادامه دارد، از کشوری به کشور دیگر و از فرهنگی به فرهنگ دیگر تفاوت دارد، و تبادل اطلاعات و جابه‌جایی آثار خلق شده کشورها، بیانگر انتقال هویت فرهنگی و تاریخی هر کشور و مهاجرت اندیشه‌ها است که در نهایت در مراکز فرهنگی و کتابخانه‌ها در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. گویی اندیشه‌های گوناگون زنده و در حال تعامل و گفتگو هستند. به همین جهت نقش تجار، فرهنگیان، سیاستمداران، مبلغان مذهبی، جهانگردان، سیاحان و ... در انتقال اندیشه و تعاملات اجتماعی و تاریخی کشورها نقش بسزایی داشته و دارد.

حال که ارزش و منزلت آثار فرهنگی هر جامعه به وضوح روشن است، نگهداری از آن نیز باید در کنار ترویج و اشاعه فرهنگی مورد اهمیت قرار گیرد. حفاظت و نگهداری از آثار با ارزش یک جامعه، بخش‌های گوناگونی را شامل می‌شود که فراتر از دوایر دولتی و قانونی است در واقع و همه افراد جامعه را می‌توان در این عرصه سهیم ساخت.

تنوع آثار و اشیاء، موجود در جامعه‌ای چون ایران از نظر فرهنگی، دوره‌های هنری، مواد و مصالح بکار رفته در آثار و شیوه و فنون کار هنرمندان، آنقدر وسیع است که پرداختن به آن نیاز به بررسی‌های تخصصی در هر زمینه دارد. در این میان، برخی منابع کتابخانه‌ای از قدمت و ارزش خوبی برخوردار بوده و جزء آثار تاریخی و

تصویر شماره ۳

مطالب ارائه شده دیگر جای هیچ ابهامی باقی نمی‌ماند. کج شدن متوالی کتابها، پیچیدگی و فشار نامناسبی که به یکدیگر وارد می‌سازند در مدت زمان طولانی می‌تواند این کتابها را از فرم اصلی خود خارج و ظاهر نامناسبی به کتابها بدهد. در هر صورت مواردی که ارائه شد و بدان پرداختیم هر چند کوتاه و مختصر است ولی از نگاه یک صحاف و مرمت‌گر، گوشه‌ای از آسیب‌هایی جدی است که منابع کتابخانه‌ای با آن مواجه هستند را بیان می‌کند. و این در حالی است که روزانه تعداد زیادی از این منابع ارزشمند در اثر استفاده غیر اصولی و یا نگهداری نادرست دچار آسیب بیشتری می‌شوند، خاصه آثار ارزشمند هنری و تاریخی، که با برنامه‌ریزی مناسب‌تر در جهت آموزش و نحوه استفاده از این منابع می‌توان روند تخریب آن را کاهش داد. به امید روزی که همه ما نسبت به این منابع با ارزش احساس مسئولیت کنیم و آنها را مثل موجودات جاندار ولی خاموش ببینیم که با ما حرف می‌زنند و راه و رسم خوب زندگی کردن را می‌آموزند؛ اگر جان داشتند، فریاد برمی‌آوردند که ستون فقرات ما در اثر عدم استفاده درست و نحوه قرار گرفتن ما در قفسه‌ها نافرمان شده، چنانکه امروزه فریاد ما از کم‌درد و دهها درد و مرض دیگر بلند شده که در نتیجه عدم استفاده درست از فیزیک بدنمان است (که از آن به عنوان علم ارگونومی و مطالعه طرز استفاده از بدن و تجهیزات است).

* فراهه: وسیله‌ای است فلزی و یا... که برای نگهداری کتابهای چیده شده به صورت عمودی استفاده می‌شود (حایل کتاب، غش‌گیر، نگهدارنده کتاب)

که جلد کاغذی دارند می‌گردد. در بین کتب، یک جلد کتاب بزرگتر قرار گرفته و حتی ارتفاع آن از قفسه بیشتر می‌باشد و با حالتی که در قفسه کتاب قرار گرفته، علاوه بر آسیب رسانی بر کتب کناری خود، این کتاب نیز از ناحیه عطف و لبه‌های جلد دچار مشکل خواهد شد.

زیرا علاوه بر این که به طور مایل قرار دارد، فشار آن بر روی لبه‌های جلد بیشتر است و از طرفی وزن اوراق کتاب باعث حرکت آن به سمت پایین خواهد شد، در این حالت قسمت عطف کتاب از فرم گرد و محدب خود خارج و بعد از مدتی کاغذهای لبه کتاب با جلد آن هم سطح می‌شوند و جلد و کاغذ کتاب هنگام قرارگیری در قفسه روی قسمت کف آن قرار می‌گیرد و آسیب دیدگی فیزیکی لبه اوراق و کاغذ شروع می‌شود. در واقع آن میزان لبه اضافی جلد از کتاب را حذف خواهیم کرد. این مسئله را می‌توان در تصویر شماره دو (۲)

تصویر شماره ۲

بر روی سه نمونه کتابی که به صورت نامناسب قرار گرفته مشاهده نموده. کتاب سمت راست در قسمت عطف از گردی کمتری برخوردار است و به همین میزان لبه‌های کاغذ آن در قسمت جلوی کتاب (پایین تصویر) صاف گردیده. در صورتی که نمونه کناری آن هنوز حالت گردی عطف خود را حفظ کرده است. در این جا تعداد اوراق کتاب که در این حالت وزن آن را شکل می‌دهد نقش مهمی را ایفا می‌کند. به هر حال اصلی‌ترین مسئله مورد بحث را می‌توان در طبقه میانی یک قفسه از کتاب در تصویر شماره (۳) مشاهده نمود. در واقع تصویر به قدری گویاست که با توجه به

موضوع مهم در نگهداری و حفاظت کتب در قفسه‌ها نحوه چینش و قرار گرفتن منظم و دقیق آنها در وضعیت عمودی و صاف در قفسه‌هاست. بعضاً در قفسه‌ها مشاهده می‌شود دسته‌ای از کتابها در کنار یکدیگر به صورت مایل و کج چیده شده‌اند و این فرم نامناسب را می‌توان در اندازه‌های گوناگونی شاهد بود. تحت این شرایط اگر کتابی مدت زمان طولانی و مداوم در این وضعیت قرار گیرد در واقع عطف کتاب که اصلی‌ترین قسمت آن است دچار آسیب می‌گردد. در این شرایط شاهد پیچیدگی از ناحیه عطفه جدا شدن از جلد، تغییر وضعیت فیزیکی کتاب و موارد دیگری خواهیم بود. البته در این حالت میزان فشار بروی کتابهایی که به دیواره قفسه نزدیک‌ترند بیشتر است. در واقع از نگاه صحافی: عطف کتاب قسمت کلیدی و اساسی آن است که اوراق را در کنار یکدیگر و سپس جلد را نگهداری می‌کند. علاوه بر آن لبه‌های جلد نیز در وضعیت‌های مشابه نگهداری کتاب، دچار آسیب می‌شوند و موارد و آسیب‌های دیگری که کمتر بدان توجه می‌شود.

حال اگر منابع اطلاعاتی با توجه به نظام‌های رده‌بندی بین‌المللی و بدون توجه به قطع و اندازه کتاب و براساس موضوع کنار هم قرار گیرند مشهود خواهد بود.

امروزه برای پیش‌گیری از این وضعیت طرح‌های گوناگونی نسبت به ساخت قفسه‌ها بکار رفته است اما ساده‌ترین راه حل قرار دادن یک ورقه فلزی یا چوبی (فراهه)* در کنار خارجی‌ترین کتاب نسبت به دیوار قفسه است از این طریق آسیب کمتری به کتب وارد می‌شود، امکان بهره‌گیری بهتر از فضای کتابخانه را مهیا و زیبایی خاصی نیز به محیط کتابخانه می‌دهد.

همانطور که در تصویر شماره یک (۱) مشاهده می‌شود کتابها از نظر نوع جلد، اندازه و نحوه قرارگیری آنها در قفسه به روش مناسبی چیده نشده و این امر باعث آسیب دیدگی کتب کوچکتر، نازک‌تر و آنهایی

تصویر شماره ۱